



Krise, tradisjonisme og militarisme

Hvorfor militærpatriotismen fikk gjennomslag i det post-sovjetiske Russland

Av Håvard Bækken

Hovedpunkter

- Russiske barn og ungdom eksponeres for stadig mer militær tematikk gjennom skole og fritid. Staten søker å øke sin militære slagkraft, og også å gi ungdommen et spesifikt verdisyn.
- Militære aktører arbeidet på 1990-tallet målrettet for å få gjennomslag for denne politikken, ikke minst for å demme opp for hva de oppfattet som en sosial og moralsk krise. Dermed fikk militær tematikk en sentral plass i regimets ideologiske profil.
- President Vladimir Putin har utvidet den militær-patriotiske politikken. I dag framstår den som en naturlig del av et autoritært regime som vektlegger russisk eksepsjonalisme og sosial-konservative verdier.

Putin har gjort mye for å framstå som patriot nr. 1 og de væpnede styrkers gode venn.¹ Det hersker liten tvil om at både russisk militærmakt og militær eksponering i sivilsamfunnet har økt dramatisk i omfang under hans ledelse. Fra 2001 har dessuten landet etablert og videreført statsprogrammer for patriotisk oppfostring; offisielle retningslinjer for hvordan Russland skal forme sine borgere i patriotisk retning, særlig ved å engasjere dem i det vi kan kalle nasjonens militære dimensjon. Aktiviteter som faller innunder den militær-patriotiske politikken kan for eksempel være medieprosjekter, konkurranser, ekskursjoner, klubber, møter med krigsveteraner, søk etter levninger, minne-markeringer og annet. Ikke minst inngår mange aktiviteter i skolehverdagen til millioner av russiske barn. I dag har statsprogrammene fått tallrike regionale og lokale avleggere, og dessuten følge av en rekke andre initiativer av lignende karakter – som etableringen av den såkalte russiske

barne- og ungdomshæren *Junarmija* i 2016. Med tydelig referanse til den intensiverte innsatsen, erklærte Putin i 2016 patriotisme for å være «Russlands nasjonale idé» (*Moscow Times* 2016).

Innføringen av militær-patriotisk oppfostring var likevel ikke Putins idé, og kjernen i denne politikken ble formulert allerede før dagens president fikk jobb i Kreml. Militærpatriotismen ble i hovedsak utviklet i det russiske forsvarsdepartementet på 1990-tallet for å håndtere en mangefasettert krise – hvor både sviktende forsvarsevne og moralsk panikk var avgjørende faktorer. Å utforske gjennomslaget for patriotisk politikk kun på bakgrunn av dagens Russland gir dårlig grunnlag for å forstå militarismens beveggrunner. Å gi Putin æren (eller skylden) for politikken innebærer dessuten en risiko for å undervurdere oppslutningen om disse ideene i konservative kretser.

På bakgrunn av en studie av russiske militærtidsskrifter fra 1990-tallet, hevder jeg i denne insighten at det militær-patriotiske tankegodset i stor grad var preget av militarisme – en klokkeetro på at nettopp militære aktører, verdier og historiske eksempler kunne demme opp for korrupperende vestlig påvirkning og løse Russland gjennom en tid preget av sosial og moralsk krise. Gjennom å vedta og innføre et statlig program for patriotisk oppfostring til sivilt bruk, inviterte den politiske ledelsen «den militære verden» inn i hjertet av russisk identitetspolitikk. Da Putin i 2012 foretok en betydelig ideologisk dreining for å legitimere sitt politiske regime, var den militær-patriotiske «infrastrukturen» allerede velutviklet og klar til å tjene formålet.

TEORIER OM MILITÆR INNFLYTELSE

Når faglitteraturen diskuterer russisk nasjonal identitet, er fokuset normalt rettet mot kompleksitetene som har oppstått i relasjon til landets fortid som imperium, og det uavklarte forholdet mellom etniske, religiøse og sivile forståelser av hva som utgjør det russiske fellesskapet. Imidlertid kan det hevdes

at den betydelige militære dimensjonen av russisk selvforståelse har blitt underkommunisert. Den tradisjonelle koblingen mellom militære verdier og «russiskhet» er nemlig utpreget sterk. Åpenbart har ingen nasjon oppstått uten betydelig militært anslag. Tvert om har både kollektive minner om utkjempede kriger og forbrødring gjennom allmenn verneplikt vært svært viktig for forestillinger om nasjonale fellesskap. Likefullt har ulike nasjoner til ulike tider vektlagt den militære dimensjonen i ulik grad, med ulike hensikter og metoder. Det militære «avtrykket» på den sivile forståelse av nasjonen varierer derfor i både tid og rom.

Et nyttig begrepspar i denne sammenhengen kan være *militarisme* og *militarisering*. Skjønt de noen ganger brukes om hverandre, kan begrepene med fordel forklares adskilte fenomener. For å starte med militarisering, kan det være hensiktsmessig å se begrepet som en idealtypisk nedprioritering av samfunnet forøvrig for å oppnå økt militær slagkraft. Store deler av Russlands nyere historie kan fungere som eksempel, da sivilsamfunn og levestandard gjennom århundrer har blitt systematisk underordnet stormaktens militære ambisjoner. I et ekstremt tilfelle av militarisering vil statsapparatet og økonomien tjene militære interesser og ikke motsatt. Gitt at militære utgifter har økt og at militærmakt igjen har fått en mer framskutt plass i utenrikspolitikken, kan det være rimelig å hevde at Russland har gjennomgått en viss militarisering under Putin.

Hva angår den patriotiske oppfostringen spesifikt, så vil begrepet *militarisme* gjøre oss bedre i stand til å forstå nyansene. Militarisme betegner en ukritisk omfavnelser av militære verdier, idealer, estetikk og funksjonalitet – en tendens til å tilegne militære institusjoner og tradisjoner høyere verdi enn sivile, eller en overføring av militær «mentalitet og handlemåte» inn i den sivile sfære (Vagts 1959,17) I denne betydningen blir militarisme ikke bare ulikt militarisering, men på et vis også det motsatte. Det betegner helt andre motivasjoner og rasjonale for økt militær eksponering i sivilsamfunnet. Det kan være fullstendig ulike tankesett bak å gi barn skytetrening for å forberede dem på

en framtidig krig eller å la dem paradere i uniformer for moro skyld eller fordi det oppleves som disiplinerende og «sunt». Der den første hensikten illustrerer en militarisering av barndommen, bunner den andre oppfatningen i militarisme.

Min nærlesning av russiske militærtidskrifter fra 1990-tallet viser at begge disse tilnærmingene var relevante da et sivilt program for patriotisk oppfostring ble utviklet. Samtidig viser studiet også hvorfor det er nyttig å holde militarisme og militarisering teoretisk adskilte. På 1990-tallet hadde det russiske forsvaret omfattende problemer på mange områder, og det ble hevdet at patriotisk oppfostring kunne bedre situasjonen. Noen mente at et slikt statsprogram ville kunne bedre rekrutteringen og forberede russisk ungdom på militærtjeneste – med tanke på tekniske ferdigheter så vel som på disiplin og kammoral. Krigsinnsatsen i Tsjetsjenia viste med all tydelighet at situasjonen var akutt.

Samtidig var argumentasjonen forut for implementeringen av statsprogrammet også preget av åpenbart militaristiske forestillinger, noe som langt på vei har blitt neglisjert i den ikke-russiske faglitteraturen. I den patriotiske diskursen i Russland roses ikke soldatene bare for sin tapperhet, for sin offervilje og for sin innsats og evner i kamp for nasjonale interesser. De hylles også som representanter for tradisjonelle «russiske» verdier. «Hæren er legemegjøringen av nasjonen», skriver Marlène Laruelle (2009, 188). De russiske væpnede styrker tjener som symbol for historisk kontinuitet, en bærer av tradisjonelle verdier fra imperietiden, via Sovjetunionen, og til dagens Russland. Sammenlignet med sine sivile brødre og søstre, forventes krigsveteraner å være i besittelse av overlegne moralske kvaliteter. At man på denne bakgrunn setter militære aktører, tematikk og verdier i sentrum for et sivilt utdanningsprogram er et skoleeksempel på militarisme.

Av disse grunnene egner distinksjonen mellom militarisering og militarisme seg godt for å skille mellom den innadvendte og sosial-konservative militarismen som utviklet seg på 1990-tallet, og den aggressive og

ekspansive militariseringen som ofte tillegges Russland i dag. Da patriotisk oppfostring ble innført i et Russland i dyp krise og disintegrasjon, var det åpenbart ikke med ønske om vidtrekkende militære eventyr. Den ble heller ikke fulgt opp med omfattende modernisering og opprustning før langt senere. I dag er bildet mer sammensatt, og både militarisme og militarisering utgjør bekymringsverdige tendenser, om enn bekymringsverdige av ulike grunner.

DET RUSSISKE MILITÆRET OG DEN PATRIOTISKE GJENFØDELSEN

Kort tid etter Sovjetunionens oppløsning begynte en gruppe under ledelse av vise-forsvarsminister Vasilij Mironov å utarbeide planer for en statlig politikk som kunne adressere voksende «ideologiske uoverenskomster» i det russiske samfunnet. I 1994 la Mironov fram planene i to artikler i det russiske militærtidsskriftet *Vestnik voennoj informatsii* (Mironov 1994a, 1994b). Her understreket han at Russland trengte en mer helhetlig patriotisk politikk og et føderalt program for militær-patriotisk oppfostring. Militære aktører, ikke minst innenfor det russiske forsvarsdepartementet, tok ledelsen i prosjektet.

På omtrent samme tidspunkt ble det tydelig for president Boris Jeltsin at hans såkalte vestvendte politikk allerede hadde mistet mye av sin folkelige appell. Jeltsin søkte seg fra midten av 1990-tallet innover mot midten av russisk politikk, og eksperimenterte blant annet med en forsiktig gjeninnføring av militærparader på seiersdagen 9. mai. Han ga også Mironov støtte for sitt prosjekt. Innen 1998 var dermed en rekke initiativer både av praktisk og politisk-administrativ karakter igangsatt (*Krasnaja Zvezda* 1996). Samtidig satte думаen ned en kommisjon for å «forene og konsolidere kreftene for å aktivisere samfunnets deltakelse i den moralske og militær-patriotiske oppfostringen av den unge generasjonen» (Postanovlenije 1998). Dumarepresentanten Tarasov, som ble satt til å lede prosjektet, var en frittalende

tradisjonist og medlem av kommunistpartiet. Blant hans hovedmål var en «åndelig-moralsk gjenfødelse og konsolidering av samfunnet» (*Suvorovskij Natisk* 1998). Allerede i 1998 hadde et utkast til et «konsept» blitt utarbeidet, og mye tyder på at det var nettopp dette som ble publisert som «Konsept for patriotisk oppfostring for russiske borgere» i 2003. Fra 2001 startet Russland også opp det første statsprogrammet for patriotisk oppfostring (*Gospatriotprogramma* 2001).

På grunn av timingen og en tendens til å overdrive de ideologiske bruddene rundt presidentskiftet, har flere forskere feilaktig koblet statsprogrammet til Putins nye linje.² I den grad Putin engasjerte seg i dette spørsmålet i det hele tatt, var løsningen å videreføre linjen som hadde blitt fremmet av Forsvarsdepartementet og støttet av Jeltsin. Dette går ikke minst fram av de store likhetene mellom policy-dokumentene fra begge sider av presidentskiftet. Ikke bare ligner dokumentene i sine definisjoner av målsetninger, i sitt innhold og i sin stil, men vesentlige deler av tekstene refererer ordrett tidligere arbeider. De fleste vesentlige dokumentene ser ut til å være preget av Aleksandr Lutovinovs personlige bidrag, slik han legger det fram i sin avhandling fra 1998 (*Lutovinov* 1998). Som jeg vil vise nedenfor, hadde Lutovinov svært ambisiøse målsetninger for patriotisk oppfostring, og de gikk langt utover rent militære hensyn.

DE MILITÆRES HENSIKTER MED PATRIOTISK OPPFOSTRING

Patriotisk oppfostring har alltid vært forbundet med militære forsvarsevner. I sovjetisk tradisjon foregikk våpentrening og krigsleker side om side med ideologiske forberedelser. Da planene om å gjenoppta den patriotiske oppfostringen tok form i 1990-årene og tidlig 2000-tall, hadde de russiske væpnede styrker alvorlige problemer av organisatorisk og teknisk art. Manglende operative evner korrelerte med utstrakt korrupsjon og elendige sosiale forhold, noe som medførte en mengde disiplinærsaker, desertasjon og ikke minst unnnvikelse av verneplikten. Mellom 1982

og 1992 falt andelen vernepliktige som anså militærtjeneste for å være en «ærefull plikt» fra 70 til 20 prosent (*Danilova* 2015, 142). På denne bakgrunnen er det ikke underlig at statsprogrammet ble koblet til bekjempelsen av disse problemene. Gjennom å rekruttere flere og bedre soldater, begrense korrupsjon, og øke moralen blant troppene, skulle patriotisk oppfostring i teorien øke den militære slagkraften.

Likevel har nok mange studier av patriotisk oppfostring i Russland har overvurdert betydningen av dette argumentet i politikens tidlige fase. Selv om økt rekruttering og operative evner var en av de viktigere målsetningene, er historien langt mer sammensatt enn enkelte gir bilde av. I det følgende vil jeg særlig belyse hvordan militære aktører snakket opp statsprogrammet som et instrument for å formidle deres tradisjonalistiske synspunkter og sosial-konservative agenda. Jeg hevder på ingen måte at moralske og sosiale hensyn var enerådende i utforming av statsprogrammet, men at de ble gitt minst like stor vekt som hensynet til fysisk og militær sikkerhet. Selv om offiserskorpset i hovedsak var avvisende til å blande seg inn i politikken med militære midler, var mange svært frittalende i sin kritikk av liberaliseringsagendaen til Sovjetunionens siste statsleder Mikhail Gorbatsjov, og ikke minst Jeltsin. Tilsynelatende ville mange av dem sagt seg enige i ultranasjonalisten Aleksandr Prokhanovs formulering da han omtalte det russiske forsvaret som «kjernen i den russiske stat og samfunn – en kjerne som vil bringe statens tradisjoner gjennom de kommende krisene og tjene som grunnlag for dens framtidige gjenreisning» (sitert i Rumer 1994, 10).

Viseforsvarsminister Mironovs artikler fra 1994 gir oss et godt startpunkt for å undersøke departementets hensikt med programmet. I disse tekstene uttrykte Mironov bekymring for kvaliteten på førstegangstjenende. Alkoholisme, narkotikamisbruk og voksende ungdomskriminalitet i det russiske samfunnet, samt fallende utdanningsnivå og fysisk egnethet, gjorde grunnlaget for rekruttering dårlig. Fra dette utgangspunkt-

tet utvidet deretter Mironov sitt argument: Hele samfunnet vil tjene på et statsprogram for patriotisk oppfostring som en medisin mot befolkningens dårlige «åndelige helse» (Mironov 1994a). På en måte som er representativ for den nasjonal-patriotiske diskursen i Russland, langet viseministeren deretter ut mot landets kulturelle og moralske forfall. At patriotisk oppfostring fra sovjetdagene forsvant, mente han, hadde medført at urgamle russiske åndelige verdier hadde blitt erstattet av «lavmåls vold og sex-propaganda» (Mironov 1994b).

I en rekke korte og lange artikler, kronikker og kommentarer i russisk militær presse støttet russiske offiserer opp om Mironovs betraktninger. De bifalt både hans beskrivelse av moderlandets elendige tilstand og hans håp om at patriotisk oppfostring kunne være universalmedisinen Russland trengte. I følge én, var den forkastelige oppførelsen til russisk ungdom en «intuitiv respons på det åndelige og moralske søppel de lever midt oppe i» (Kovalev 1994). De liberale reformatorene hadde skylda, mente en annen, da de hadde luket ut fra utdanningen «alt som lærte den unge generasjonen å elske Fedrelandet». Det eneste som kunne redde Russland var etter sigende «militær-patriotiske ideer» (Bogdanov 1996). «Den nylige pasifistiske euforien har båret bitre frukter», erklærte en lokal ildsjel dramatisk i et intervju. Slik han så det, hadde tapet av «heroisk-patriotisk oppfostring» og militær trening i skolen medført svekket helse og «åndelighet», samt analfabetisme (Pintsjuk 1997). Da den patriotiske oppfostringen forsvant, mente en fjerde skribent, begynte ungdommen å livnære seg som «svindlere» og «leiemordere» (Pasjakin 1997). For disse kommentatorene ser den patriotiske oppfostringen ut til å symbolisere alt de så som positivt i Sovjetunionen under Leonid Brezjnev: stabilitet, lov og orden, utdanning og velferd, og ikke minst god folkeskikk. Både forfatternes vinklinger og språkføring viser et lidenskapelig, tradisjonelt livssyn og en resolutt vilje til å bekjempe vestlig påvirkning. Mer enn noe annet virker debatten preget av en generasjonskonflikt i en brytningstid med store samfunnsmessige problemer.

De som var ansvarlige for utviklingen av de tidlige konseptene for patriotisk oppfostring, legitimerte politikken på en lignende måte. Selv i militærpressen, hvor man kanskje kunne forvente at militære hensyn ble vektlagt, understreket de like fullt sivilbefolkningens moralske forfall. Aleksandr Lutovinov, som jeg mener kan oppfattes som den viktigste intellektuelle kraften bak prosjektet, forsvarte i et intervju statsprogrammet på denne måten:

[Ungdomsmiljøet] drukner i stoffmisbruk, prostitusjon og kriminalitet. Familien er mindre viktig i oppfostringen av ungdom, noe 2,5 millioner hjemløse barn i Russland vitner om. Skulle vi liksom la disse stå uten omsorg og oppdragelse? ... Og ta den moderne popkulturen. På mange måter virker den destruktivt på ungdommens moral og gjør dem til ansiktsløse roboter i konsument-samfunnet. I aggressiv TV-kringkasting kan vi se den reneste zombifisering av «Generasjon Pepsi», som jeg kaller den (Olsjevitsj 1998).

Lutovinovs akademiske arbeider levner liten tvil om hvor hans personlige engasjement ligger. Han understreker til stadighet mulige samfunnsmessige konsekvenser av patriotisk oppfostring, og nevner militære hensyn bare i forbifarten. I sin avhandling advarer han mot vestlige «pseudo-verdier» og påvirkningen fra «individualisme, materialisme, snobisme, seksuell frivolit, narkotikamisbruk, tyveri, prostitusjon og homoseksualitet» (Lutovinov 1998, 19, 230). Patriotismens virkelige makt og appell, skriver han, ligger i dens «åndelige-moralske komponent» og dens evne til å motvirke «anti-tradisjonelle og anti-russiske ... liberal-demokratiske ideologier» som truer Russlands fellesverdier (ibid., 256). Også general-løytnant Kulakov, som bisto Lutovinov i arbeidet med 1998-konseptet, har uttrykt lignende bekymringer (Kukakov 1999).

MORALSK SIKKERHET OG TRADISJONALISME I PATRIOTISK OPPFOSTRING

Gjennomgangen ovenfor viser hvor viktig militære tradisjoner og oppfatninger om krigstid var for gjenetableringen av patriotisk oppfostring i stor skala i Russland. Men vi må også spørre oss hvorvidt disse oppfatningene faktisk hadde gjennomslag i den vedtatte politikken. Jeg vil hevde at diskusjonene på 1990-tallet etablerte patriotisk oppfostring som et særegent politisk felt hvor militaristisk tankegods fikk fritt spillerom. Selv om den statlige politikken i dag har mindre fokus på sosial og moralsk krise, er forestillingene om en overhengende ideologisk trussel definitivt til stede. Det samme er den urokkelige tiltroen til militære forbilder til sivil bruk.

Den mest håndfaste arven etter diskusjonene jeg skisserte ovenfor er de politiske styringsdokumentene som har gitt retning for patriotisk oppfostring under hele Putins presidentskap fram til i dag. Det første, og forholdsvis ukjente, *Konsept for militær-patriotisk oppfostring* fra 1998 satte standarden, og koblet patriotisme til «åndelig-moralske og kultur-historiske kjerneverdier» (Kulakov, Lutovinov og Sinajskij 1998). Selv om konseptet forespeilet økt militær slagkraft, vektla det samtidig hvordan patriotisk oppfostring kunne komme hele samfunnet til gode og «i enorm grad» bidra til «Russlands gjenfødelse». Konseptet hadde som eksplisitt målsetning å overkomme en «kriseperiode» i Russlands «historiske utvikling» (ibid.)

Ved implementeringen av et fullskala statsprogram under president Putin, hadde ikke grunntonen endret seg. Konseptet fra 2003 er bredt formulert. Blant målsetningene er en styrkning av Russlands «åndelige helse» og «samlede sivilsamfunn» (Kontseptsija 2003). Det første av de fem-årige programmene var ment å hindre spredningen av «likegyldighet, egoisme, individualisme, kynisme, umotivert aggresjon og manglende respekt for statlige og sosiale institusjoner» (Gospatriotprogramma 2001). Etterfølgeren ønsket tilsvarende å etablere patriotisme som landets «åndelige kjernekomponent» (Gospatriotprogramma 2006).

Dette programmets mangel på militære målsetninger er samtidig slående. I den tredje versjonen kom de militære målene tilbake, men fortsatt var oppfatningene om sosial krise synlige gjennom intensjonene om å «gjenreise» russisk åndelighet, samt «sikre» og «stabilisere» landet (Gospatriotprogramma 2010).

I 2014 oppfordret Putin offentlig til å utvikle «virkelig interessante, dynamiske og relevante initiativer» innenfor det patriotiske rammeverket (i Danilova 2015, 183). Kanskje som et resultat av dette, ble det forventede statsprogrammet for 2016-2020 i siste liten byttet ut med et annen. Det gamle (og aldri vedtatte) programmet ville tatt politikken et skritt i totalitær retning, i det minste hva hensikter angår (Gospatriotprogramma 2015b). Det faktiske vedtatte programmet representerte imidlertid en helt annen dreining. Borte var brått de svevende referansene til moral og åndelighet, og alarmismen ble grundig nedjustert. Rospatriotssentr, som er organisert under den russiske «ungdoms-etaten» Rosmolodozj, fikk oppdraget med å koordinere gjennomføringen. Der den tidligere koordinatoren, Rosvoejentsentr, besto av aldrende offiserer, består Rospatriotssentr av yngre sivile og ledes av en kvinne i 30-årene. Nettsidene vitner om en fundamental nyorientering i hvordan patriotismen «selges». Der hvor de gamle sidene stort sett var en byråkratisk database, er den nye nettsiden rik på bilder, videoer og historier som virker langt mer relevante for en bredere målgruppe. Mediestrategien spiller også ned den militære tematikken, selv om den fortsatt dominerer det faktiske statsprogrammet (se nedenfor). Det kan uansett hevdes at innpakningen i seg selv utgjør en vesentlig kursendring. Patriotismepolitikken byråkratiske ytre har nemlig blitt sett som et viktig hinder for dens gjennomslagskraft blant ungdommen (Daucé *et al.* 2015, Goode 2016).

MILITÆRE MÅLSETNINGER, TEMA, OG AKTØRER I PATRIOTISK OPPFOSTRING

Selv om statsprogrammet for patriotisk oppfostring har hatt sivile målsetninger, og selv om det nå koordineres av en sivil prosjektleder, har «patriotisk oppfostring» fortsatt klare militære assosiasjoner. Som en russisk offiser sa det, «hæren og patriotismen er knyttet til hverandre som siamesiske tvillinger og kan ikke eksistere uten hverandre» (Semenikhina 1999). Selv om størstedelen av budsjettet fra statsprogrammet går til kultur- og utdanningsdepartementene, er militære aktører tungt inne i programmets implementering. Forsvarsdepartementet er en av programmets fire mest sentrale partnere, og militær aktører har også vært direkte involvert i store patriotiske prosjekter av typen *Junarmija*, den nye minneskirkegården utenfor Moskva (Gabowitsch 2016), og aktivitetene i den nyåpnede Park Patriot. De er også involvert i patriotisk oppfostring fra dag til dag over hele landet. I de siste årene har vi sett økende militær «mentorering» (*sjefstvo*) i russiske skoler. I tillegg spiller krigsveteraner en viktig rolle i den patriotiske oppfostringen – gjennom skolebesøk, deltakelse i militærpatriotiske klubber, og i gjennomføringen av en rekke aktiviteter under statsprogrammet og dets avleggere.

Statsprogrammets politiske plattform har også en utpreget militær karakter. Her dukker ord avledet fra «militær» eller «krig» (*vojn*/vojn**) opp hele 43 ganger i løpet av 14 sider (Gospatriotprogramma 2015a). Dette kommer i tillegg til de konkrete aktivitetene finansiert av programmet, som inkluderer krigsminnemarkeringer og søk etter krigslevninger, militære utstillinger, krigsleker, rekonstruksjoner av slagscener, feiringer av seiere på slagmarken, møter med veteraner, og en rekke arrangementer relatert til militærpatriotiske klubber. I nåværende program er en vesentlig del av programmet viet «kosakkaktiviteter» (*kazatsjestvo*), og navnet på åtte av ti medieprosjekter viser et tydelig militært fokus. Også i feiringer av avdøde jubilanter, er flertallet til ære for militære skikkelser (ibid.). Ikke minst domineres den

russiske statspatriotismen av minnesmarkeringer for andre verdenskrig – eller snarere den store fedrelandskrigen, altså forsvarskrigen mot Nazi-Tyskland fra 1941, og den påfølgende seieren i 1945. Det kollektive minnet om denne krigen, eller snarere dens «heroiske» dimensjon, står fortsatt som det overlegent viktigste verktøyet i russisk historipolitikk (Bækken og Enstad 2020).

Så lenge politiske myndigheter i Russland fortsetter å dyrke patriotismen, vil de samtidig også omfavne militære verdiers sentrale plassering i sivil liv, og det militæres rolle i nasjonsbyggingen. Russiske myndigheter ser Russlands militære tradisjoner som en avgjørende kilde til nasjonal stolthet, og fronter soldater som forbilder med særskilte moralske kvaliteter. Veteraner forventes å «inspirere den yngre generasjon til helte-dåder» (Sieca-Kozłowski 2010: 79). Deres rolle som frontkjempere i en ideologisk krig mot Vestlig påvirkning minner unektelig om Brezjnevs ønske om at sovjetiske veteraner skulle undertrykke ungdommens tendenser til «individualistisk, konsumeristisk orientering» (in Kucherenko 2011). Med et militaristisk tanke sett vil den perfekte soldat også være den perfekte borger. Dermed er ikke bare de russiske væpnende styrker på mottakssiden i statsprogrammet, men anvendes også som et middel for å nå høyere målsetninger. Militære målsetninger og militære virkemidler må ikke blandes sammen, selv om patriotismepolitikken inneholder begge.

MILITÆR-PATRIOTISME OG TRADISJONALISME I PUTINS RUSSLAND

I Putins to første perioder som russisk president, klarte hans administrasjon i større grad enn sin forgjenger å ta kontroll over den «patriotiske merkevaren», som tidligere hadde vært et viktig ideologisk verktøy for både kommunister og høyreopposisjon (Laruelle 2009). Som et ledd i denne koopteringen av patriotisk tankegods, fikk også militærtradisjonister økt aksept og påvirkning på den offisielle politikken. En relatert del av Putins plan for Russlands gjenfødelse var et mer po-

sitivt forhold til landets egen fortid. Han fikk gjeninnført gamle statussymboler og løftet fram Russlands kulturelle og ideologiske uavhengighet. Putin tok også personlig ledelse i å løfte minnet om den store fedrelandskrigen opp til sin fordums glans (Wood 2011). I denne reorienteringen mot fortiden spilte det russiske forsvaret og militær-patriotisk oppfostring nøkkelroller. Det betyr imidlertid ikke at Putin på eget initiativ gjenskapte den patriotiske oppfostringen.

I Sperlings (2009, 218) gjennomgang av patriotisk oppfostring, hevder hun at Putin «valgte» å forankre politikken i de væpnede styrkene og i krigen mot Nazi-Tyskland. Douglas Blum (2006) hevder tilsvarende at presidenten «beveget seg hurtig» for å etablere statsprogrammet, og også Anna Sanina (2017) mener at prosjektet ble utviklet «i en fart». Ekatarina Khodzhaeva (2017) hevder eksplisitt at statsprogrammet ble utviklet i løpet av Putins presidentperiode, og Françoise Daucé og kolleger (2015) skaper samme inntrykk. Faktisk virker slike oppfatninger å være rådende i fagkretser, men dette er altså en gal antagelse. Snarere enn å straks omfavne patriotisk oppfostring, videreutviklet Putin i hovedsak Jeltsins politikk på dette feltet. Til tross for at den nye presidenten foretok en vesentlig kursendring fra Jeltsins forsøksvis liberale grunnposisjon, forble Putins tilnærming til russisk politikk lenge pragmatisk og administrativ. Det var ikke før Putin gikk løs på sin tredje periode som russisk president fra 2012, at tradisjonelle verdier ble en bærebjelke for regimets legitimitet (Laruelle 2014; Sharafutdinova 2014). I løpet av dette og det påfølgende året kom sosialkonservativisme for alvor inn på den offisielle agendaen, mer tydelig og mer politisert enn noen gang tidligere i post-sovjetisk Russland. Som en del av denne utviklingen fikk offisiell patriotisme et tydelig statusløft. Patriotisk oppfostring, som en gang var å regne som en gest overfor militær-tradisjonalistene, framstår i dag som en mer eller mindre naturlig del av russisk offentlighet. De siste årene har patriotisme-begrepet tatt steget inn i en ny fase, i den forstand at det har fått økende innpass i offisielle dokumenter og lovtekster (Khodzhaeva 2017).

Krisen som utgjorde den post-kommunistiske overgangsperioden spøker fortsatt i bakgrunnen av russisk nasjonal bevissthet og påvirker politiske beslutninger og retorikk. Putins politiske prosjekt har i vesentlig grad blitt legitimert i kontraposisjon til både det upopulære Jeltsin-regimet og til Russlands vestlige rivaler. På den måten har flere tykke tråder blitt vevet sammen i en større pro-Putin fortelling om Russland og verden. I denne tradisjonalistisk-patriotiske diskursen, tjener referanser til Vesten minst to hensikter. For det første brukes referanser til det dekadente og skinnhellige Vesten for å illustrere verdier som skal være fremmede for Russland – som skal tjene som eksempler for hva Russland *ikke* er og aldri bør bli (Sharafutdinova 2014). For det andre hevdes det gjerne at liberale strømninger i Russland kan spores tilbake til anti-russiske krefter og ideologisk krigføring, noe som gjør det mulig å stemple liberale kritikere som upatriotiske og representanter for fremmede makter. Dagens hegemoniske diskurs behandler russiske verdier på paradoksalt vis – som noe «selvsagt, evig, absolutt og uforanderlig – men også som noe som er under angrep og må beskyttes» (Østbø 2016, 2). Det sittende regimet promoterer seg ikke bare som frontkjemper for tradisjonelle verdier, men også som en beskytter av russisk nasjonal identitet mot ytre angrep. Gitt en utpreget *sikkerhetisert* forståelse av nasjonal identitet er det ikke annet å forvente enn at sikkerhetsaktører får tildelt en vesentlig rolle i både utformingen og implementeringen av ideologisk politikk (Bækken og Enstad 2020).

KONKLUSJON

I post-sovjetisk Russland, ikke helt ulikt hva som skjedde i Sovjetunionen 70 år tidligere, ble offisiell patriotisme først avvist, før det igjen ble gradvis gjeninnført under militær-tradisjonalistisk fane. I løpet av denne perioden gikk myndighetene i praksis inn for å la et militært konsept for nasjonal identitet dominere den sivile nasjonsbyggingsprosessen. Selv om statsprogrammet hadde som målsetning å rekruttere flere og bedre soldater til Russlands væpnede styrker, og selv om politikken også kunne tjene til å styrke folkelig oppslutning for økte forsvarsutgifter og militære operasjoner, utgjør disse forholdene bare en liten del av en langt mer kompleks historie, hvor også verdibaserte argumenter har spilt en vesentlig rolle.

For en vesentlig del omfavnet Russland militarisme fordi Forsvaret representerte et tradisjonalistisk ankerfeste i en tid hvor usikkerhet dominerte hverdagen og sivile ledere ikke maktet å samle landet rundt noen felles idé. Konfrontert med økonomisk krise og desillusjonert med liberale idéer, henvolt mange russere til nostalgi. Det russiske forsvarsdepartementet identifiserte en nisje innenfor «moralsk sikkerhet» og maktet å etablere seg selv som uunnværlig for å ivareta denne. Som en russisk forsvarsjournalist sa det, «det er ikke hærens jobb å fostre oppbarn. Men i disse harde tider for landet, så har det militære likevel tatt oppgaven og samfunnet våger ikke kritisere dem» (sitert i Sieca-Kozłowski 2010, 74). Til tross for

innslag av triumfalisme de siste årene, har patriotisme i Russland i mindre grad vært en feiring av hva Russland er, som en nostalgi for hva det en gang var, og håp for hva det igjen kan bli en gang i framtiden. Som sitatene i denne insikten viser, er faktisk mange selv-erklærte patrioter knallharde i sin kritikk av samtidens Russland. De mente det var nødvendig å anspore patriotiske følelser i befolkningen – ikke til tross for krisen, men snarere på grunn av den. Som generalmajor Nikolaj Stoljarov sa det: «I dag, når det er vanskelig, når valgfriheten går side om side med uhyre motgang og tap, så kan patriotismen samle oss, hjelpe folk å stå på beina og hjelpe Russland med å finne sitt nye ansikt» (Stoljarov 1992).

Analytikere utenfor Russland har ofte forbigått de verdibaserte argumentene som ligger under den patriotiske oppfostringspolitikken, og de har gitt Vladimir Putin en altfor stor rolle i denne sammenheng. Hvis vi gir Putin for mye av æren for den patriotiske gjenfødselen, kjøper vi samtidig også hans overforenklede narrativ. Gjennom å neglisjere politikkenes røtter og institusjonelle historie løper vi dessuten risikoen for å feilvurdere militarismens rolle og appell i dagens Russland. I dag kan vi se at 1990-tallets sosiale krise gradvis tar mindre plass i den patriotiske diskursen. Men den har i to tiår spilt en avgjørende rolle, og tradisjonisme har fortsatt en hegemonisk posisjon på de arenaer hvor innholdet og betydningen av offisiell patriotisme framforhandles.

KILDER

- Blum, D. W. (2006) «Official Patriotism in Russia. Its Essence and Implications,» *PONARS Policy Memo* 420.
- Bogdanov, E. (1996) «Vojenno-patriotitsjeskoje vospitanije polutsjajet prezidentskuju podderzku,» *Krasnaja zvezda*, 22.mai.
- Bækken, H. (2019) «The Return to Patriotic Education in Post-Soviet Russia. How, When, and Why the Russian Military Engaged in Civilian Nation Building,» *Journal of Soviet and Post Soviet Politics and Society* 5 (1): 123-58.
- Bækken, H. & Enstad, J.D. (kommende, 2020) «Identity under Siege. Selective Securitization of History in Putin's Russia,» *Slavonic and East European Review* 98 (2).
- Danilova, N. (2015) *The Politics of War Commemoration in the UK and Russia*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Daucé, F., Laruelle, M., Le Huérou, A. & Rousselet, K. (2015) «Introduction. What Does it Mean to be a Patriot?,» *Europe-Asia Studies* 67(1): 1-7.
- Gabowitsch, M. (2016) «Russia's Arlington? The Federal Military Cemetery near Moscow,» *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society* 2(2): 89-143.
- Goode, J. P. (2016) «Love for the Motherland (or Why Cheese is More Patriotic than Crimea),» *Russian Politics* 1(4): 418-49.
- Gospatriotprogramma (2001) «Gosudarstvennaja programma 'Patriotitsjeskoje vospitanije grazdan Rossijskoj Federatsii na 2001-2005 gody',» (lastet ned 20.juni, 2016)
- (2006) «Gosudarstvennaja programma 'Patriotitsjeskoje vospitanije grazdan Rossijskoj Federatsii na 2006-2010 gody',» <http://gospatriotprogramma.ru> (lastet ned 20.juni, 2016).
- (2010) «Gosudarstvennaja programma 'Patriotitsjeskoje vospitanije grazdan Rossijskoj Federatsii na 2011-2015 gody',» <http://gospatriotprogramma.ru> (lastet ned 20.juni, 2016).
- (2015a) «Gosudarstvennaja programma 'Patriotitsjeskoje vospitanije grazdan Rossijskoj Federatsii na 2016-2020 gody [Rospatriotssentr-versjonen].», <http://static.government.ru/media/files/8qqYUwwzHUxzVkh1jsKAErrx2dE4q0ws.pdf> [lastet ned 4.august, 2016]
- (2015b) «Gosudarstvennaja programma 'Patriotitsjeskoje vospitanije grazdan Rossijskoj Federatsii na 2016-2020 gody'» [Rosvojetsent-versjonen], <http://gospatriotprogramma.ru> (lastet ned 16. juni, 2016).
- Goure, L. (1973) *The Military Indoctrination of Soviet Youth*. New York: National Strategy Information Center.
- Gudkov, L. (2006) «The Army as an Institutional Model,» i S. L. Webber and J. G. Mathers (red.) *Military and Society in Post-Soviet Russia*. Manchester: Manchester University Press, 39-60.
- Khodzhaeva, E. (2017) «Mobilizing Patriotism in Russia. Federal Programs of Patriotic Education,» *Russian Analytical Digest*, 26. september.
- Konseptsija (2003) «Konseptsija patriotitsjeskogo vospitanija Rossijskoi Federatsii», tilgjengelig på *Garant* at <http://base.garant.ru/6148105/> [lastet ned 27.6.2018].
- Kovalev, A. (1994) «Vospitanije patriota, vojna, grazhdanina—segodnja eto glavnaja zadana din sjkoly [sic!],» *Krasnaja zvezda*, 20. oktober.
- Krasnaja zvezda (1996) «Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federatsii 'O merakh gosudarstvennoj podderzki obsjtsjestvennykh objedinenii, vedusjtsjikh rabotu po vojenno-patriotitsjeskomu vospitanju molodozji',» *Krasnaja zvezda*, 22.mai.
- Kucherenko, O. (2011) «That'll Teach'em to Love Their Motherland! Russian Youth Revisit the Battles of World War II,» *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies* 12, <http://journals.openedition.org/pipss/3866> (lastet ned 15.februar, 2018).
- Kulakov, V. F. (1999) «Moralno-psikhologitsjeskoje obespetsjenije. Problemy i puti ikh resjenja,» *Vojennaja mysl*, 1. november.
- Kulakov, V. F., Lutovinov, V. I. and Sinajskij, A. S. (1998) «Kontseptsija vojenno-patriotitsjeskogo vospitanija molodozji,» *Bojevaja vakhta*, 16. september.

- Laruelle, M. (2009) *In the Name of the Nation. Nationalism and Politics in Contemporary Russia*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- (2014) «Beyond Anti-Westernism,» *PONARS Eurasia Policy Memo* 326.
- Lutovinov, V. (1998) *Patriotizm i problemy ego formirovanija u rossijskoj molodozji v sovremennykh uslovijakh* (sotsialno-filosofskij analiz), PhD avhandling i filosofi, Moskvas militære universitet. Kopi fra Russlands statsbibliotek, Moskva.
- Mironov, V. (1994a) «My dolzjny rastit patriotov [1/2],» *Vestnik voennoj informatsii*, 1. april.
- (1994b) «My dolzjny rastit patriotov [2/2],» *Vestnik voennoj informatsii*, 1. mai.
- Moscow Times* (2016) «Putin Declares Patriotism Russia's Only National Idea,» *Moscow Times*.
- Olsjevitsj, F. (1998) «Vospitanije patriotov, zadatsja gosudarstvennaja,» *Na bojevom postu*, 6. juni.
- Pasjakin, V. (1997) «Rastit patriotov. Jest post, kotoryj nikogda ne sdajut,» *Krasnaja zvezda*, 28. juni.
- Pintsjuk, A. (1997) «Skolko stoit slovo vospitatelja. Vojennaja reforma. Tsjelovetsjeskij faktor,» *Krasnaja zvezda*, 2. oktober.
- Postanovlenije (1998) *Postanovlenije Gosudarstvennoj dumy federalnogo sobranija Rossijskoj Federatsii ot 20.03.1998 No. 2320-ii gd*, <http://zakon.7law.info/base46/part4/d46ru4979.htm> (lastet ned 18. januar, 2019).
- Rumer, E. B. (1994) *The Ideological Crisis in the Russian Military*. RAND Corporation, National Defense Research Institute.
- Sanina, A. (2017) *Patriotic Education in Contemporary Russia. Sociological Studies in the Making of the Post-Soviet Citizen*. Stuttgart: ibidem.
- Semenikhina, I. (1999) «Rastim patriotov. Ljubite Rossiju i v nepogodu,» *Na bojevom postu*, 19. mars.
- Sharafutdinova, G. (2014) «The Pussy Riot Affair and Putin's Démarche from Sovereign Democracy to Sovereign Morality,» *Nationalities Papers* 42(4): 615–21.
- Sieca-Kozłowski, E. (2010) «Russian Military Patriotic Education. A Control Tool against the Arbitrariness of Veterans,» *Nationalities Papers* 38(1): 73–85.
- Sperling, V. (2009) «Making the Public Patriotic. Militarism and Anti-Militarism in Russia,» i M. Laruelle (red.) *Russian Nationalism and the National Reassertion of Russia*. London: Routledge, 218–71.
- Stoljarov, N. (1992) «Patriotitsjeskaja ideja. Vtsjera i segodnja,» *Krasnaja zvezda*, 7. august.
- Suvorovskij Natisk* (1998) «Programma patriotitsjeskogo vospitanija grazjdan,» *Suvorovskij Natisk*, 17. november.
- Vagts, A. (1959) *A History of Militarism, rev. versj.* New York: Meridian Books.
- Wood, E. A. (2011) «Performing Memory. Vladimir Putin and the Celebration of World War II in Russia,» *The Soviet and Post-Soviet Review* 38: 172–200.
- Østbø, J. (2017) «Securitizing 'Spiritual-Moral Values' in Russia,» *Post-Soviet Affairs* 33(3): 200–16.

NOTER:

¹ En engelsk og utvidet versjon av denne teksten ble i 2019 publisert som Bækken, H. (2019) «The Return to Patriotic Education in Post-Soviet Russia. How, When, and Why the Russian Military Engaged in Civilian Nation Building» i *Journal of Soviet and Post Soviet Politics and Society* 5 (1): 123–58. Her finnes også langt flere referanser til relevant sekundærlitteratur.

² Eksempler og referanser kommer senere i teksten.

IFS INSIGHTS

IFS Insights er et fleksibelt forum for artikler, kommentarer og papere innenfor Institutt for forsvarsstudiers arbeidsområder. Synspunktene som kommer til uttrykk i IFS Insights, står for forfatterens regning. Hel eller delvis gjengivelse av innholdet kan bare skje med forfatterens samtykke.

Redaktør: Kjell Inge Bjerga

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER

Institutt for forsvarsstudier (IFS) er en del av Forsvares høgskole (FHS). Som faglig uavhengig høgskole utøver FHS sin virksomhet i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, pedagogiske og etiske prinsipper (jf. Lov om universiteter og høyskoler § 1-5).

Direktør: Kjell Inge Bjerga

Institutt for forsvarsstudier
Akershus festning, bygning 10
Postboks 1550 Sentrum
0015 OSLO
E-post: info@ifs.mil.no
ifs.forsvaret.no

Foto: Korniyenko/Reuters

OM FORFATTEREN

Håvard Bækken er seniorforsker ved Russlandsprogrammet ved IFS. Han har en Ph.D. i Russlandsstudier fra Universitet i Oslo, og har publisert flere akademiske artikler internasjonalt om russisk politikk. Blant hans særinteresser er militarisme og autoritære styringsverktøy. I 2019 publiserte han boka «Law and Power in Russia. Making Sense of Quasi-Legal Practices» på Routledge, London.

PROGRAM FOR RUSSISK SIKKERHETS- OG FORSVARSPOLITIKK

Russlandsprogrammet ved IFS fokuserer på utvikling av ny kunnskap og innsikt om russisk sikkerhets- og forsvarspolitikk gjennom forskning og formidling av høy kvalitet. Programmet analyserer hvordan russisk politikk blir utformet og utøvd, og ser på Russlands bruk av politiske og militære virkemidler. Sentralt står også implikasjoner og konsekvenser av Russlands utvikling for internasjonal sikkerhet og for Norge.

